

P.P. 1-10 KU RINGELA (S. 760) 46320
 700 Tsonga 01/9/12 KA Daniel
 760 (U) b.p.p. (12/6) ind Marolien
 P.O. Atteridgeville
 20/3/46

Va-Tsonga i va dya va tihlampfi. Hlampfi a hi silo šo nyangatsa e ka vona. Va tiphina ngopfu hi nyama ya yona.

Hikwavo va ndyangu, vavanuna, vana ni va vasati a swi vadyileti ku dya tihlampfi: a ku na l'a siveriwaka ku dya hlampfi. le' šhi nga kona, vana va dya ntseha nyama le' yi nga šopiwa marhambu, ngopfu-ngopfu ya tihlampfi le' tikulu, leswaku va nga ti tihlampfi phasiwa mikolo hi mitwa.

Ku ni tinsaka le' tiningi-nyingi ta tihlampfi le' ti nga hambana hi mihlovo, ni šivumbeko, ni vukulu bya tona. Tinsaka tiwana ta tihlampfi le' ti tivekaka e ka Va-Tsonga hi leti:—

1. Ndhungulu: Mindhungulu i tihlampfi le' tikulu, ta basam makamba la' makulu la' yo basa. Ti kumiwa e milambyeni le' mikulu. Ti phasiwa ngopfu-ngopfu hi ndzovo na vuswa byo ringela lebyi va nge i mondzo. Ndhungulu lo, wutsonga, wu vuriwa, m'phuphana.

2. Nwenga— Nwenga i hlampfi le' yi fanakanyana ni Ndhungulu; Kambe iwenga i wu watsongonyana. Wu ni switsapila le' swi nga ni mitwa le' yi tlhavaka ngopfu. Na wona wu kumiwa e milambyeni le' mikulu le' yikulu. Tani hi mindhungulu, wu phasiwa hi ndzovo ngopfu hi ndzovo na vuswa bya munyu — mondzo.

3. Šigente.— Šigente i nhlampfanyana yo koma ni k'anama ngopfu, ya mavala-vala ya ntima na yo basa si na nhloko le' yikulu. Šwigente swi kumiwa e milambyeni hikwayo le' mikulu ni le' yitsonga na le' yikulu.

12
tinsikwa. Silambeko sa sona i siphepherhele.
Na sona si ni mitwa yo tlhava, ngopfu-ngopfu
e nhlani wa sona.

764. Hlampfi-tšila.—Tihlampfi-tšila i ta
ntimanyana. Tri ni tnhloko ya ta swiphepherhele,
le'ti nga ni ^{milomu} yo anama le'yo nga ni
malebvu la'leha. Rhambu ra nhloko ri tiyile
ngopfu. Hlampfi-tšila yi ni ~~ntšila le'leha~~
šipesu le'šo leha. Yi ni rihanyu ngopfu. Ku
vuriwa leswaku yitaba kolotala yi tshupukela
vathiya hambile^{lako} va yi boshile mathumbu. Yi
dyela ngopfu, yi nga phatla phatluka nomu yi
tlhela yi wela e matini, kambe, ku nga si hela
nkarhi, yi ta tlhela yi dyela. Yi ni
matimba ngopfu. Yi tshama ngopfu e makorhweni
ya swidziva le'swikulu. Yi dyela ngopfu loko
yi thiyiwa hi ndzovo ni nyama tinyama ta
tinsaka-saka. Yi theta ngopfu. Yi ni matimba
ngopfu; yi nga tsema ni ringoti ra ndzovo.
Vito rinwana ra Hlampfi-tšila i Bavuti.

5. Huyu.—Huyu i hlampfi ya tšitaka ra
Ndhunghulu, swo hambana ntsena hi muhlovo ni
makamba ya kona: Huyu yi ni swikamba le'
switsongo, kasi makamba ya Ndhunghulu i
makulu; na swona Ndhunghulu wa basile, kasi
Huyu yi ni mavala ya ntimanyana. Yi ni nomu
wu ntsongo, wo languta e hansi. A yi dyeli
e ndzobyeni; yi phasiwa ntsena^{hi} tavala
kumbe ~~spe~~ spe.

6. Swidluwana.—Swidluwana i
swihlampfa-hlampfana le'switsongo le'swi nga
kuriki. Ni vana va tihuyu ni mindhu ngululu
loko va ha ringana na swona, na vana va
vuriwa swidluwana. Na Hikwalaho ka mitwa
ya swona le'yi nga Shopekiki swinene, a swi
pfumeleriwi leswaku swi dyiwa hi vana la'
vatsong^o hi ku tšhava leswaku swi nga

va
ya
vinda kumbe ku va phasa mikolo.
~~Swi~~ Swidluwana swi basile tani hi
 mi ndhughulu ni mi phuphana. Swi tala
 ku phasiwa hi ku kukutiwa e matini la'ya
 nga entangiki. Loko swi rhiyiwa hi
 tindzovo le' titsongo, swi rhiyiwa hi vuswa
 ni tinsikwa — ngopfu-ngopfu to tinsikwa.

7. Sikala-nomo. Sikala-nomo i sihlampfana
~~wa~~ sa sinoiwana so languta e henhla. Nhlana
 wa ~~sona~~ wa sona onge i ~~si~~ sirhundzu.
 ytsila wa sona ni nhloto swi te hi ku
 fana ni swa hlampfi-tšila, kambe ~~sona~~ hi
 leswi si nga te hi ku tsongahalanyana.

8. Nwa-Tshwukatshwukani. — ~~tsi~~ leši i
 sihlampfana ~~leši~~ le' šitsongo so
 tshwukanyana, ~~si~~ ku ši ku nge sa
 ntimanyana. Ku vuriwa leswaku loko
 muringeli a ši phasa, a nga si phasa
 ntšhumu, u faneke ku ši ttherisela e
 matini, hikuva loko a nga endlisi tano
 a nge he tlheli a phasa yiniwana hlampfi.
 Kambe loko o na ši phasa a
 tlhela a ši hoša e matini u ta phasa
 ngopfu siku rero.

9. Sekenyi. — Sekenyi i hlampfanyana
 yo tshwuka, yo nge hi ku fananyana na
~~seke~~ seke na kumbe sava, ~~hlaha~~ vito ra yona
 ri ~~hlamusek~~ hlamuselaka hokona. Tani hi
 nwa-Tshwukatshwukani, yi te hi ku fana ni
 hlampfi-tšila.

10. Dzweveve. — I ndhughulu wa makamba
 la' makulu, wa nomu wo leha ngopfu, lo'wo
 vevuka, lo'wu hatlaka ku phatluka loko yi
 phasiwile hi sindjovo. Yi dyela hi
 magugu. Yi tala ku phasiwa hi vuswa.

11. Hunga.— I hlampfi yo leha, ya ku fana ni nyoka; ntsena swo hambana hi ~~leswi~~ hunga yi nga ni switšapila swo hlambela ha swona. Yi tala ngopfu ku phasiwa hi šindjovo ni nyama. Yi dyela ngopfu: yi nga & tšhupuka. e šindzobyeni yi tlhela yi dyela nakambe. Yi ni rihanyu swinene: a yi hatli yi file. Ku vuriwa leswaku loko munhu a yi tshika e nhoveni, yi hundzuka nyoka ya ku leva xa ku va. Vanhu va nge he hundzi e ndzhawini yoleyo. Vanwana va ~~ng~~ nyenya nyama ya yona, va ku i ~~nyoka~~ nyoka. Nyama ya yona yi nonile ngopfu, ni ku nandziha.

^{2. MAKHOMELA YA TIDLAMPFI.}
Tihlampfi ti khomiwa hi tindlela to

tala :-

1. Sole.— Sole i ~~shika~~ šilo šo phasa tinhlampfi. Ri endliwa hi ku luka tinhlanga kumbe tinhi le'ti tontswisiweke e makumu. Ri anamisiwile e nhlokweni, laha ku nga ni ~~shika~~ šinoinwana šo khuma ša tinhlanga le'to ntontswa le'ti langu teke e ndzeni leswaku nhlampfi le'yi ringe taka ku tlhelela e ndzhaku yi tla viwa yi siveriwa ku huma. Kutani loko hlampfi yi ko yi nghena a ya ha swikoti ku tlhela yi huma. Sole ri rhiyiwa e ~~ma~~ mikhulukhulwini le'yo khuma, ri langutisa e henhla ka nambu, laha mati ya taka ha kond ni ~~tihlampfi~~ tihlampfi le'ti humaka e swidziveni. loko ku rhiyiwa sole ~~ti~~ ku beletywa timhingu ta ku ri khoma leswaku ri nga khuluki ni mati. Sole ri rhiyiwa ni nhlekanhi, ri tshikiwa ri etlela e matini

vusiku hikwa-byo; kutani murhiyi a
 pfuka a ya kamba ni ~~misha~~ mis'o:
 loko ri phasile a ri tsavula a ~~ts~~
 tshulula tihlampfi, a tlhela a ri vekela
 laha ngi ri ri kona. loko ri nga
 phasanga, wo ri tshikisa sweswo kumbe
 a ri susa a ri yisa kuwana laha a
 vonaka leswaku a nga phasa kona.
 Sole ri kota ku phasa tihlampfi ~~to tato~~
~~tala~~ ngopfu le' tikulu hi nkathi wuine.
 Sole ri endliwa hi la' va tivaka ntirho wa
 kona swinene-nene.

2. Vutavala— Vutavala by'endliwa hi
 tiharana le' ti lukiwaka ti fana ni sefo ya
~~tihuka~~ darata ra tihuku. loko byi herile
 ku lukiwa, byi nghenisiwa e shikarhi ka
 tinhi timbirhi le' ti nga hlanganisiwa tendla
 mahari. ~~manbiviki~~ laha tinhi le' timbirhi ti
 hlanganaka kona ku ni mhandzi le' yi
 pandziweke yi timanyanisa, le' yi ~~tirhi tani hi~~
~~ti~~ tirhisiwaka tani hi sikhomo. Mhandzi leyis
 yi fanele ku va yi lehile ngopfu leswaku yi
 nga swatami hikwayo e swidziveni ~~le' swa~~
 k'enta. Vutavala byi nga tirhisiwa hi tindlela
~~ti~~ tirharhu: (i) ku rhiya munhu a ~~ti~~ ^{byi} khomile;
 (ii) ku dzimela ~~e~~ makothweni, byi boheleriwa
 e mhingwini; (iii) ku dzimela e shikarhi ka shidziva
 ni ~~ti~~ nhlekanhi. Byi hlamarisa ngopfu maphasele
 ya byona: loko nhlampfi yi ko yi khumba
 tiharana ta kona yi khomiwile. loko yi ringeta
 ku tshukuvanya yo titsondzela-tsondzela hi byona,
 yi ku pyi, yi nga ha koti no tshukuvanya. Se
 loko murhiyi a fika, u byi kokela e handle se

va ni ntirho lo'wukulu wa ti b =
 phasa ntshu~~wa~~ a. ~~Silo~~ le'š'i karhataka
 vathiya i ntšale lo'wu dyaka tihlampfi le'ti
 phasiweke ni vusiku. Vutavala byi phasa
 tihlampfi le'tikulu ntsenaj; le'titsongo to nghena
 ti hundza-hundza ti nga phasiwi.

3. Mikukutu. - Vatsonga va tithisa tinsaka timbithi
 ta mikukutu: (a) Mkukuta wa ntšeka. - lowu wu
 tala ku tithisa hi vanhwanyana e swidziveni le'
 swo ka swi nga entanga. Va vamba ntšeka kumbe
 duku va famba famba ni nambu va va ri
 karhi va kukuta, vanwana va ta hi le ^{kehla} va
 kongomani kona va ri karhi va bwindla tihlampfi
 leswaku ti nghena e nkukutwini. Se loko
 va vona leswaku va phasile la'vambirhi la'va
 byi khomeke ^{vutavala} va byi tlakusa ^{shikane} ni mati
 ya byona, va byi humesela e handle ka nambu,
 mati ya ri karhi ya huma e ntšekeni se ku
 sala tihlampfi. Ivi va hlawulela. Ku tala ku
 phasiwa swihlampfana hi ndlela leyi.

(b) Mkukutu wa maravi. - Wona w'endliwa
 hi. ku bohelela ^{kuhwe} marhavi la'yo tlhuma, ya vambiwa hi
 tingoti se ya kokiwa hi vanhu vambirhi ya wuiwana
 a yime hi ntsunga ~~wuiwana~~ wuiwe, wuiwana a ri
 tsungeni wa hase, va famba va ko va ya fika e
 makumu ka šidziva. Loko va fikile kona se va
 koka marhavi lawa va ya humesela e handle ka
 nambu: se va ~~stop~~ stopela tihlampfi le'ti
 phasiweke hi nkukutu lowu. Mkukutu lo'wotano
 wu phasa tihlampfi le'tikulu ni le'titsongo loko
 matluka ya manyanisiwile swinene. Mkukutu
 lowu a wa ha tari ku tithisiwa sweswi; ku
 tithisiwaka mitšeka ni vutavala.

4. Ku khuvuta Matluka ya Mithi.—Ku ni muthu wuiwana wa matluka ya ku nge i nkwangulatilo, lowu loko matluka ya wona ya khandliwa ya ~~wa~~ tšheriwa e šidziveni ya dlayaka tihlampfi. Leswi swi tala k'endliwa e swigihivanini le'switsongo. boko ku tšheriwile muthi lowu tihlampfi ti tsandzeka ku hefemula e mati, se tihumesa tinhloko, se ti fa ti ku ~~papa~~ papa-a-a. Se vanhu va nghena va khometela.

5. Ku Nyumpelela ka Šindawu.—Vandawu va nyumpelela tihlampfi e ~~swidzivi le'to~~ ent swidziveni le'swo enta, ~~wa~~ swa tingwenya, va khomile matlhari kumbe vuthwa ni miseve. Muringeri u rthelela hi ngoti leyi a titsimbeke ha yona. Ngoti leyi ~~kha~~ yi khomiwa hi munhu la salaka e handle. Loko munyumpeleri a helela hi moyu u gwimba ngoti leyi ku tivisa la nga handle leswaku a niwi kokela handle, a huma. Vandawu va ni nyiko ya ku kota ku tshama nkarhi wo ~~te~~ leha. Loko se munyumperi a fika le hansi ka šidziva wo thavetela kumbe a tšopetela hi tihlampfi hi matlhari kumbe miseve. Loko ku ri ni ngwenya munyumperi u pfa a yi pambulela tihlampfi. Loko ngwenya yi šuthile a ya ha ri na mhaka ni munhu.

6. Tindzovo.—Ndlala yinwana ya ku phasa tihlampfi hi le'ya ku thiya hi ndzovo. Ndzovo i mutwa wa nsimbhi lo'wu khotsiweke. E ndzobyeni ku boheleriwa harana ~~le'yo~~ le'yo tiya, le'yo lala kumbe ringoti le'ri swuriweke swinene ri tiya. Ringoti leri ri boheleriwa e rihlangeni. Kusuhi-suhi ni ndzovo ku tala ku boheleriwa širibyana šo yisa ndzovo e hansi ka šidziva, yi nga landzeleri ku khuluka ka mati. E henhla ka ndzovo e ngotini ku boheleriwa šipelupelu le'ši papamaka. ~~šipelupelu~~ šipelupelu ši tala k'endliwa hi rihlanga ra vele, loko ri vandliwile tinsenya. E ~~ndzoveni~~ ndzobyeni ku ~~vete~~ thomiwa nyama, kumbe nsikwa kumbe mondzo, hambu wu ri mbandzu. Nyama ni ^{tinsikwa} ~~mondzo~~ swi dyiwa ngopfu hi tihunga, tihlampfišila ni swigentle; mondzo wu tala ku dyiwa hi tihlampfi le'to basa, mindhunghulu, tihuyu, swidluwana, minwenga, ni tiwana. Loko murhiyi a vona šipelupelu ši ku nswata, u fanele ku hatlisa a watšhuta ndzovo hikuva

hlampfi se yi phasiwile, loko a watshutile yi ku pupululu lahaya ~~hange~~ ^{handle}, wa yi hlomula e ndzobyeni a yi hoša lahaya kule leswaku yi nga tlheleri e matini loko yi tlulatlula. Loko ku phasiwile hlampfi le'yikulu, ndzovo yi fanele ku kokiwa khwatsi, leswaku nghole yi nga ti tsemeka. Swinwana le'swi tithisiwaka ni ndzovo le'swi dyiwaka hi tihlampfi; ~~mamb~~ swilwanyana le'swi kumiwaka e matini la'ya yimeke, ngopfu-ngopfu e matlhelweni ya swidziva lomu ku nga ni nkushi, leswi va nge i mambhyombhyo; na to tinthonono ta tithisiwa ku phasa tihlampfi. Adlela yinwana ya ku tithisa ndzovo i ku yi dzimela ni madyambu, yi pfuka yi ya kambwa ni mišo. Vanhu va dzimela loko va lava ku phasa tihlampfi le'tikulu.

7. Ku tala ka Milambu.—Loko nambu wa tele ku tlurisa mpimo, wu khapela handle, wu ~~hanta~~ hlanta tihlampfi le'ti kumiwaka e handle e tlhelweni ka nambu ngopfu lomu mati ya saleke ya yimile. Vanhu va famba hi lomu nambu a wu tele wu fika kona, va ~~tikho~~ ti khometela hi mandla, na ku rtheta ka tona. Mukhomi wa tihlampfi u fanele ku tivonela leswaku a nga tshuki a khomiwa hi tingwenya hikwa na tona ti ~~humile~~ humile e swidziveni hi ku tala ka nambu.

8. Ku phya ka Swidziva.—~~Woke~~ Hi malembe ya dyandza, le swidziva swa milambu le'yo tala swa phya, se vanhu va famba va khometela hi mandla, kumbe va ti tlhavetela hi matlhari.

9. Tihlampfi ta wa hi mikathi ya Ndhambi.—Hi mikathi ya timpfula le'ti naka ti heta masiku la'manyingi — mikathi ya ndhambi — tihlampfi ti kumiwa ~~wa~~ e timpaleni ni kuniwana e nhoweni, kule ni milambu.

3. MAHLAYISEBE - YA TONA.

Nyama ya tihlampfi yi hatlisa ngopfu ku bola. Loko muringeri a ha ringela u fanele ku teka tihlampfi, leti a nga rhanga a ti phasa a ya titselele e saveni le'ro tsakama, laha a nga ta ya a ya tifukula loko se a ya kaya. Vainwana varhiyi va ti hutela e mitongeni. Se loko murhiyi a ~~lava ka ya kaya~~ karhele ku rhiya, a navela ku ya e kaya, u teka ~~ta~~ tihlampfi ta kwe a ti halela makamba, a bosha marhumbu, a tihlantswa e swimatanini le'swi nga entangiki. Nyama ya tihlampfi yi nga hlaysiwa nkarhi lo'wo leha hi ku yi vengwa va yi omisa hi munyu yi endla mihwaba. Vainwana vo timba tihlampfi: va ti bosha, va ~~va~~ tivamba ti ~~kelele~~ mbulukela hi musu e sitangeni hi masiku la'yo tala. Se a ta ha boli loko ti ko ti oma hi mukhuva lowu.

4. SWIYILA - YILA SWA TIHLAMPFI.

Vana va dya ntsena nyama ya tihlampfi le'ti nga shopiwa mitwa, ngopfu nyama ya tihlampfi le'tikulu. Mutlomuteri u veka nawu loko ku dyiwa tihlampfi, a vula leswaku marhambu ya tihlampfi ya nga tshuki ya ntswontswiwa, hikuva tihlampfi ti nga ta endlisa swona loko ~~ti~~ ti dyela, ti ntswontswa ~~si~~ akudya e ndzobyeni, ti nga miti. Nawu wuiwana wa murhiyi wa tihlampfi hi leswaku: ~~marhambu~~ loko ku dyiwa nyama ya tihlampfi ta yena, ku nga tshuki ku tshwuteriwa marhambu, ya fanele ku humesiwa e noiweni hi tintiho, ku nga kampfunyiwi kunene, hikuva na tona tihlampfi ti nga ~~to~~ na ^{miti} ndzovo to kampfunya. Loko ~~vanhu~~ ~~watshuta~~ murhiyi, a watshuta ~~ta~~ hlampfi, a nga pfumeri leswaku yi khomiwa hi šipesu; yi fanele ku khomiwa hi ~~ke~~ henhla e nhlokweni, ku nga ri hi le ~~ntšileni~~ ntšileni, hikuva a nge he phasi tiiwana. ~~Hlampfi yo sungula~~ Hlampfi

ya manghenela, yo sungula, murhiyi u tlhela a
 yi hoša e matini loko a yi hlomurile e
 ndzobyeni, hambi yi nga va yi kule ndjhani. Loko
 muringeri a ~~pa~~ peta ndzovo ya yena e matini,
 u thanga hi ku ba mati hi rihlanga ra ndzovo
 ya yena, a ku tlom-tlom-tlom-tlomu-u-u; ivi a
 vulavulela a ku: "Dyela M'ngom'ngomu, u nga tekeli
 ku mita, tekela vunhwi-nhwi, tekela vukhatlu-khatlu."
 Tihlampfi ti sweka hi vavasati; vavanuna, hayi, swa
 yila. Ku ni vanhu vanwana la' va phasaka
 tihlampfi hi mirhi; se va nge tluriwi hi munhu
 hi ku phasa tihlampfi to tala. Ndzovo a yi tluriwi:
 la yi tlulaka u fanile ku tlhela a yi tlula ra
 vumbirhi. Vavasati vona a va pfumetiwi ni ku khoma
 ndzovo hikuva loko va yi khumba, murhiyi a nge
 he phasi loko a ringela.

5. SIVURISO.

Ku ni sivuriso ša va khale le'ši nge:
 "Hlampfi hi ya manghenela". Ši vula leswaku šilo
 leši munhu a rhangaka ku va na šo kumbe leši
 a hiwaka šona e masungulweni šo tlula leswi a
 nga ha ta swikuma, hikuva a nga tivi loko a ha
 ta tlhela a kuma swinwana. Swi vuriwa loko munhu
 kumbe a hambana ni nsati wo sungula, va ku
 ka yena: "Nhlampfi hi ya manghenela".

6. MURHI.

Vurheti bya hlampfi i murhi. Loko ku phasiwile
 hlampfi ya hunga, yi nga khomiwa hi mandlo mambirhi yi
 tshikiwa yi šululukela e matini, ku sala vurheti
 bya yena e mandleni ya la yi khomeke. Vurheti lebyi
 i murhi lowu loko munhu a tlhavetiwile ha wona, loko
 a khomiwile wo phonyomoka. Na maphorisa va nge nwi
 khemi: loko va nwi khoma wo phanyo! End. S. 760